

Adnan Prekić

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet-katedra za istoriju

UDK 94 (497.16) "1943": 342.24 (497.16) "1943"

Originalni naučni rad

AVNOJ 1943. I STVARANJE NOVE JUGOSLAVIJE – CRNOGORSKA PERSPEKTIVA

Apstrakt: U članku su prezentovani najznačajniji događaji i procesi vezani za formiranje predstavničkih organa Narodnooslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori u vrijeme Drugog svjetskog rata. Istraživački fokus je na procesu formiranja ZAVNO na prostoru savremene Crne Gore i njihova uloga u procesu konstituisanja AVNOJ-a. U tom kontekstu, analizirana je aktivnost formiranja ZAVNO Crne Gore i Boke, kao i ZAVNO Sandžaka u okviru kojih su formirana predstavnička tijela na prostoru koji obuhvata savremena crnogorska država. U radu se ukazuje na političku i ideološku platformu ovih organa, kao i njihovu aktivnost i djelovanje u procesima koji su doveli do stvaranja nove Jugoslavije. Na osnovu postojeće literature, arhivskih izvora i štampe, pored objašnjenja najvažnijih događaja, u članku se ukazuje na ključne aktivnosti PK KPJ za Crnu Goru u procesu tranzicije revolucionarnih vlasti i njihove konačne legitimizacije na prvim poslijeratnim izborima za Ustavotvornu skupštinu.

Ključne riječi: Crna Gora; ZAVNO; AVNOJ; NOP; Jugoslavija;

Abstract: The article presents the most significant events and processes related to the formation of representative bodies of the People's Liberation Movement in Montenegro during the Second World War. The research focus is on the process of formation of ZAVNO (Anti-Fascist Council for the National Liberation) in the territory of modern Montenegro and their role in the process of constitution of AVNOJ (Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia) . In this context, we have analysed the activity of the formation of ZAVNO Montenegro and Boka, as well as ZAVNO Sanjak, within which representative bodies were formed in the area that includes the modern Montenegrin state. The paper points to the political and ideological platform of these bodies, as

well as their activity and action in the processes that led to the creation of the new Yugoslavia. Based on the existing literature, archival sources and the press, in addition to the explanation of the most important events, the article points out the key activities of the CPY Committee for Montenegro in the process of the transition of the revolutionary authorities and their final legitimization in the first post-war elections for the Constituent Assembly.

Key words: Montenegro; ZAVNO; AVNOJ; NOB (People's Liberation Struggle); Yugoslavia;

Uvod

Iako jedna od država saveznica u Prvom svjetskom ratu, kraj Prvog svjetskog rata Crna Gora je dočekala kao okupirana zemlja, sa Kraljem i zvaničnom Vladom u izgnanstvu. Potpisivanjem Versajskog mirovnog sporazuma i legitimisanjem državnog prevrata na takozvanoj *Podgoričkoj skupštini* okončani su planovi srpske vlade i njenog predsjednika Nikole Pašića: da u procesu stvaranja nove jugoslovenske države “*Srbija tretira Crnu Goru isključivo kao njeno unutrašnje pitanje*”. Crna Gora je u sastav KSHS ušla kao dio Srbije, i sve do početka Drugog svjetskog rata, ona neće imati nikakve posebne atribute samostalnosti i teritorijalnosti. Ukidanjem državnosti 1918. godine, prostor Crne Gore postao je politički poligon za stranke iz Srbije koje su svoje predstavnike u Crnoj Gori birali isključivo u redovima bjelaškog¹ pokreta. Jedina autentična, crnogorska partija između dva rata bila je Federalistička stranka koja je okupljala političke predstavnike starog režima. Političke stranke u ovom periodu nijesu uspjele da rješe ni jedan značajniji problem crnogorskog društva. Crna Gora tako ostaje izolovan prostor, na niskom stupnju ekonomskog i kulturnog razvoja.²

---

¹ Bjelaši - simboličan naziv za političke predstavnike koji su uz podršku zvaničnog Beograda afirmisali politiku bezuslovnog ujedinjenja Crne Gore i Srbije.

² Adnan Prekić, *Crvena ideja Crne Gore*, Podgorica, Matica Crnogorska, 2020, str. 52-55.

Ulazak u Kraljevinu SHS, Crna Gora je dočekala kao nerazvijena zemlja, bez značajnijih urbanih cjelina, industrije, kulturnih i obrazovnih institucija. Prema podacima iz 1921. godine poljoprivredno stanovništvo činilo je 85,3% ukupnog broja stanovnika, a situacija nije značajnije promijenjena ni deset godina kasnije kada u Crnoj Gori imamo 79,1 % poljoprivrednog stanovništva. To je iznad Jugoslovenskog prosjeka koji je 1921. godine iznosio 78,9% a 1931. godine 76,5%.³ Društveni život većine stanovnika Crne Gore početkom dvadesetog vijeka, ostao je zarobljen između velikih očekivanja i realnosti koja nije nimalo obećavala. Nagomilani socijalni problemi, nepovoljna privredna struktura, neproduktivna ekonomija i tradicionalizam nijesu dozvoljavali da društvo krene naprijed. Političke i finansijske elite nijesu se razvijale u normalnim uslovima, kapital se sticao uglavnom u poslovima sa državom, što je onemogućilo stvaranje ozbiljne tržišne ekonomije. Velika očekivanja stanovništva od ujedinjenja, i stvaranja nove-veće države, takođe su brzo raspršena, a saobraćajna nepovezanost dodatno je produbila regionalne razlike.⁴

Italijanska okupacija i 13-julski ustanak

Bombardovanjem Beograda 6. aprila 1941. godine, i pokretanjem široke kopnene akcije Njemačke i njenih saveznika, započeta je okupacija Jugoslavije. Za manje od deset dana Kralj Petar Karađorđević i vlada napustili su zemlju, a dva dana kasnije potpisana je kapitulacija nakon koje je teritorija Jugoslavije podjeljena na nekoliko okupacionih zona. Položaji jugoslovenske vojske u Crnoj Gori napadnuti su 17. aprila 1941. godine iz pravca Skadra. Snažne italijanske vojne snage koje su na teritoriju Crne Gore upale iz Albanije nijesu naišle na ozbiljniji otpor, pa su već istog dana italijanske trupe zauzele Podgoricu, Nikšić i Cetinje. Istog dana iz pravca Pljevalja i Bijelog polja su ušle njemačke vojne snage koje su stigle do Nikšića. Njemci su brzo napustili prostor Crne Gore koja je po dogovoru italijanskog i njemačkog ministra vanjskih

---

³ Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore*, Podgorica, 2006, str. 342.

⁴ Adnan Prekić, *Crvena ideja Crne Gore*, Podgorica, Matica Crnogorska, 2020, str. 50.

poslova, Galeaca Čana i Joahima Ribentropa iz Beča 21. i 22. aprila 1941. godine, predata na upravu Italijanima.⁵ Po tom dogovoru, kompletan prostor Crne Gore prešao je u nadležnost italijanskih okupacionih vlasti. Izuzetak su činile teritorije u okolini Ulcinja, koje su zajedno sa Malesijom, Plavom, Gusinjem i Rožajama, priključene novostvorenoj „Velikoj Albaniji“, kao i Boka koja je 20. maja pripojena Italiji. Vlada u Rimu u svojim okupacionim planovima, vjerovala je da će situaciju u Crnoj Gori najbolje kontrolisati realizacijom ideje o obnavljanju nezavisne države Crne Gore, koja je u tim projekcijama trebala da bude pod kontrolom Vlade Italije.

Prvi konkretni koraci u pripremi ustanka protiv italijanskog okupatora u Crnoj Gori napravljeni su krajem aprila, kada se na partijskom savjetovanju prave planovi o oružanom otporu. U selu Velje Brdo u blizini Podgorice, 24. aprila 1941. godine održan je sastanak Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, na kome je donešena odluka o pripremi oružane borbe i otporu italijanskom okupatoru.⁶ Te aktivnosti su intezivirane nakon *Majskog savjetovanja* CK KPJ u Zagrebu, na kome je donešena konačna odluka o organizovanju oružanog otpora i pripremi za ustanak. Tokom maja i juna 1941. godine, u pripremi ustanka u Crnoj Gori, iz vojnih skladišta jugoslovenske vojske obezbjeđeno je oko 3 000 pušaka, 150 puškomitraljeza, više stotina bombi i oko tri miliona metaka. U tom periodu organizovano je 286 manjih gerilskih jedinica sa 6 200 boraca. To su bile manje jedinice (10-30 boraca) sastavljene uglavnom od članova Partije, SKOJ-a i njihovih simpatizera. Članovi Komunističke partije (1 800) i članovi SKOJ-a (3 000) činili su okosnicu ustaničkih snaga. Partijski komiteti u Crnoj Gori u tom periodu navode podatak da je još 15 000 ljudi spremno da krene u borbu protiv okupatora pod rukovodstvom KP.⁷

---

⁵ Tomasevich Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration*, Stanford University Press, 2002, str. 201.

⁶ Radoje Pajović, “Opštenarodni ustanak koji je zadivio Evropu”, *Matica*, Podgorica, 74/2018, str. 141.

⁷ Batric Jovanovic, *Crna Gora u NOR-u i socijalističkoj revoluciji*, I, Beograd, 1960, str. 46.

Napad Njemačke na SSSR ubrzao je aktivnosti na pripremi ustanka. Nakon sjednice Politbiroa CK KPJ u Beogradu 4. jula 1941. godine, Milovan Đilas sa instrukcijama CK KPJ stiže u Crnu Goru i u jednom selu nedaleko od Podgorice, 8. jula 1941. godine, na proširenoj sjednici Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru predstavlja zaključke Politbiroa CK KPJ, nakon čega sa ostalim članovima crnogorskog partijskog rukovodstva, donosi odluku o podizanju oružanog ustanka u Crnoj Gori. Prvobitni plan podrazumijevao je simbolično podizanje ustanka 14. jula, na dan početka Francuske buržuaske revolucije, ali se od toga odustalo i za početak ustanka izabrana je nedelja 13. jul jer se pretpostavljalo da će tog dana pažnja italijanskih vojnika biti na manjem nivou. Prvi napad ustanika na italijanske okupatore dogodio se tri sata nakon ponoći, kada je grupa od 80 ustanika napala kasarnu italijanskih vojnika na Virpazaru. Istog jutra slične akcije izvedene su i u selu Mišići između Bara i Budve, kao i na Čevu, gdje su ustanici uništili manju vojnu jedinicu italijanskih vojnika.⁸ Najveći uspjeh, prvog dana ustanka bilo je oslobađanje Rijeke Crnojevića i uništenje italijanskog garnizona od 150 vojnika koji je bio stacioniran u tom mjestu. U prvim danima ustanka u mjestu Košćele u blizini Rijeke Crnojevića, organizovana je i najveća vojna akcija protiv italijanskih okupacionih snaga. Grupa od 70 ustanika zaustavila je motorizovani italijanski bataljon koji je pokušao da se probije prema Cetinju. Vojni otpor italijanskom okupatoru dobio je brzo opštenarodni karakter, a procjenjuje se da je u prvim danima broj ustanika dostigao 32 000 boraca.⁹

Neslućeni uspjeh ustanika, koji su izuzev nekoliko utvrđenih gradova preuzeli kontrolu nad kompletnom teritorijom Crne Gore, uticao je na organizovanje oštrog vojničkog odgovora italijanskih okupacionih vlast. Italijanska komanda iz Albanije, početkom avgusta 1941. godine u Crnu Goru je prebacila preko 100 000 vojnika, a novi komandant italijanskih trupa u Crnoj Gori, general Alesandro Pircio Biroli izvršio je reorganizaciju vojnih trupa i uz podršku novih snaga koje su stizale

---

⁸ Adnan Prekić, "The Montenegrin rebellion against the Italian occupation in 1941.", *Revista de Istorie Militară*, nr. 5-6, 2023.

⁹ Federiko Godi, *Crnogorski front – italijanska vojna okupacija 1941-1943*, Podgorica, 2017, str. 108.

iz Albanije, započele postepeno preuzimanje najvažnijih saobraćajnih i strateških pozicija u Crnoj Gori. Po izvještajima italijanske vojne komande, već sredinom avgusta 1941. godine uspostavljena je kontrola nad ustaničkim aktivnostima, ali su određene akcije sprovedene i između oktobra i decembra 1941. godine. U oktobru 1941. godine došlo je i do ukidanja Visokog civilnog komesarijata, a kompletna vlast (civilna i vojna) prešla je u ruke generala Pircija Birolija koji je bio na čelu takozvanog Guvernatorata – organa okupatorske uprave u Crnoj Gori.¹⁰

Predstavnička tijela oslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori

Vojni otpor italijanskoj okupaciji, bio je samo jedna strana ustanka koji je organizovala, koordinirala i sprovela Komunistička partija. Paralelno sa procesom vojnog oslobađanja Crne Gore, u skladu sa direktivama CK KPJ započet je proces organizovanja nove – revolucionarne vlasti na oslobođenim teritorijama. Već 22. jula 1941. godine, Milovan Đilas u ime Privremene vrhovne komande nacionalno-oslobodilačkih trupa Crne Gore, Boke i Sandžaka daje uputstva o organizovanju vlasti na oslobođenim teritorijama. Ovaj dokument jasno ukazuje na revolucionarne tendencije ustanika i njihovu namjeru da kroz oslobodilačku borbu promijene stari politički sistem i uvedu nove modele političkog djelovanja. Đilas u ovom dokumentu daje prve konture i koncepciju nove vlasti na oslobođenim teritorijama. Navodi da je podizanjem ustanka 13. i 14. jula 1941. godine iz osnova promijenjen dosadašnji politički položaj Crne Gore i da je onaj dio naroda na oslobođenim teritorijama već *“nacionalno slobodan i da zasniva svoju vlast na sili moćne narodnooslobodilačke borbe”*. Đilas u prvi plan ističe revolucionarne namjere ustanika objašnjavajući da *“cjelokupna vlast na oslobođenoj teritoriji pripada Vrhovnoj komandi nacionalno-oslobodilačkih trupa Crne Gore, Boke i Sandžaka, a sve ostale vlasti se ukidaju”*. Predlaže uspostavljanje kontakta sa narodom, a taj zadatak delegira *“uglednim nacionalnim radnicima, antifašistima”*. U uputstvima

---

¹⁰ Federiko Godi, *Crnogorski front – italijanska vojna okupacija 1941-1943*, Podgorica, 2017, str. 110.

za organizovanje vlasti na oslobođenim teritorijama Đilas daje konture nove vlasti i njihovih političkih ciljeva. Uvodi se opšte biračko pravo za sve građane, bez obzira na vjeroispovijest, nacionalnost i rasu, kao i opšte pravo za žene koje su u prethodnom periodu bile isključene iz izbornih procesa. Starosni cenzus pomjera se sa 21 na 18 godina starosti, uz dodatak da vojnici bez obzira na starost imaju pravo glasa. Garantuje se lična sloboda, nepovredivost stana i imovine, sloboda vjerskih obreda i religioznih ubjeđenja, sloboda iskazivanja misli bilo kojim putem, sloboda udruživanja, zbora i dogovora. Ograničenja se odnose samo na političke pokrete “*koje su propovijedale i propovijedaju antidemokratska i fašistička ubjeđenja*”.¹¹ Početkom avgusta 1941. godine, Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru usvaja posebnu rezoluciju u kojoj definiše jednu vrstu političke platforme ustanka, i revolucionarne smjene vlasti. Rezolucija ukazuje na ključne političke ideje oslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori fokusirane na proces obnavljanja državnosti Crne Gore, ukinute nakon Prvog svjetskog rata. U rezoluciji se objašnjava da oslobodilački pokret protiv okupatora nije samo stvar komunista, već svih iskrenih patriota i rodoljuba. Koriste termin “*oslobodilačke antifašističke revolucije*” koja osim borbe protiv okupatora ima karakter “*borbe za nacionalno oslobođenje od velikosrpske buržoazije, koja je 1918. godine Crnoj Gori uskratila ne samo državnost, nego i nacionalnu slobodu, čak ukinula i naziv Crna Gora*”. Usvajanje rezolucije prati i pismo Milovana Đilasa Pokrajinskom komitetu KPJ u Crnoj Gori u kome objašnjava da „*oslobodilačka antifašistička revolucija*“ jedna od etapa proleterske revolucije, koja treba da riješi neka od temeljnih pitanja budućnosti Crne Gore: nacionalnu nezavisnost, pravo na samoopredjeljenje, model demokratske narodne vlast, stvaranja uslova za bolji život radničke klase i seljaka, kao i pitanje uništavanja svih ostataka fašističke reakcije.¹²

Prva faza formiranja predstavničkih organa NOP-a za Crnu Goru zaokružena je održavanjem *Skupštine crnogorskih i bokeljskih rodoljuba*,

---

¹¹ “Saopštenje Privremene vrhovne komande nacionalno- oslobodilačkih trupa Crne Gore, Boke i Sandžaka, 22. 07. 1941”, Državni arhiv Crne Gore (DACG), Arhivsko odeljenje Podgorica (AOP), fond: NOB IV 2a - 46/41.

¹² Radoje Pajović, “Opštenarodni ustanak koji je zadivio Evropu”, *Matica*, Podgorica, 74/2018, str. 147.

u Manastiru Ostrog 8. i 9. februara 1942. godine. Skupštinu u Ostrogu organizovalo je rukovodstvo NOP-a koje je okupilo 65 delegata iz cijele Crne Gore, među kojima i predstavnike svih bivših političkih partija. Delegati su donijeli odluku o formiranju *Pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora za Crnu Goru i Boku*, koji je objedinjavalo aktivnost svih lokalnih odbora narodne vlasti. Izabrani su prvi organi izvršne vlasti: *Plenum* koji je imao 22 člana i *Izvršni odbor* koji su činili: Božo Ljumović, Lazar Đurović i Ivan Vujošević. Revolucionarna vlast oslobodilačkog pokreta tako je dobila i prve organe izvršne vlasti, pa izbor tog tijela možemo tumačiti u kontekstu formiranja prve revolucionarne, ratne Vlade Crne Gore.

U drugoj polovini 1943. godine, proces formiranja predstavničkih organa NOP-a ulazi u novu fazu. Kapitulacija Italije, i dolazak *II udarnog korpusa NOV* u Crnu Goru, i oslobođenje Pljevalja, Bijelog Polja, Kolašina, Mojkovca, Kolašina, Berana i Žabljaka, imalo je snažan uticaj na dalje jačanje oslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori. Nakon Pete ofanzive, u Crnu Goru je stiglo i kompetno rukovodstvo Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, što je dodatno osnažilo narodnooslobodilački pokret i organizovanje vlasti na oslobođenim teritorijama. Takođe, sredinom oktobra 1943. godine *Peta crnogorska proleterska brigada* u manastiru Ostrog, uništila je vođstvo crnogorskog četničkog pokrete i njihove lidere (Baja Stanišića, Blaža Đukanovića), nakon čega dolazi do rasula u četničkom pokretu i prelaska dijela njihovih pripadnika u redove NOP-a.¹³

Položaj oslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji promijenjen je i pod uticajem međunarodnih događaja i sve većeg značaja oslobodilačkog pokreta. U tom kontekstu bilo je neophodno započeti novu fazu načina predstavljanja oslobodilačkog pokreta, što je bilo u skladu i sa zaključcima prvog zasjedanja AVNOJ-a iz novembra 1942. godine, kada je donijeta odluka o formiranju zemaljskih vijeća kao predstavničkih tijela u svakoj republici i pokrajini Jugoslavije. Ipak, inicijativa za formiranje jednog takvog organa u Crnoj Gori pokrenuta je od strane Josipa Broza Tita, koji je sredinom septembra 1943. godine, u pismu članu Izvršnog

---

¹³ Zoran Lakić, "Prvo zasjedanje ZAVNO-a Crne Gore i Boke", *Istorijski zapisi*, Titograd, 1963, br. 4, str. 512.

odbora AVNOJ-a Ivanu Milutinoviću sugerisao da se što prije na prostoru Crne Gore, Boke, Sandžaka i Metohije pripremi konferencija Antifašističkog vijeća Jugoslavije. Od Milutinovića, Broz očekuje da se konferencije po mogućnosti organizuje “*odozdo, demokratskim putem, tajnim biranjem po srezovima, a da svaki srez na skupštinu pošalje po jednog vijećnika i njegovog zamjenika*”. Pismo Milutinoviću zaključuje sugestijom da se takva sjednica vijeća održi što prije, kako bi se na njoj izabrali predstavnici za AVNOJ koji će se uskoro sastati.¹⁴

Nakon pisma Josipa Broza Tita, Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, formirao je koordinaciono tijelo od 12 članova zaduženo za pripremu prve konferencije ZAVNO. Već 8. novembra 1943. godine na sjednici Inicijativnog odbora ZAVNO definisana je metodologija izbora članova za prvu predstavničku Skupštinu oslobodilačkog pokreta. Odlučeno je da se kandidati biraju po srezovima, odnosno da se iz svakog sreza izabere po deset predstavnika, dok bi po 14 predstavnika na konferenciji ZAVNO, imali dva najveća sreza: Podgorica i Nikšić. Već 15. oktobra 1943. godine, Ivan Milutinović – član Izvršnog odbora AVNOJ-a za Crnu Goru obavještava Vrhovnu komandu da su sve pripreme za održavanje ZAVNO privedene kraju, i da bi se već sredinom novembra mogla održati prva konferencija ZAVNO za Crnu Goru. Dva dana kasnije, Inicijativni odbor ZAVNO za Crnu Goru, Boku i Sandžak uputio je poziv delegatima da 15. novembra 1943. godine, u Kolašinu, na oslobođenoj teritoriji, prisustvuju prvoj Konferenciji ZAVNO za Crnu Goru.¹⁵

Kao što je i planirano, Skupština ZAVNO Crne Gore i Boke održana je u Kolašinu 15 novembra 1943. godine, uz učešće 538 kandidata iz svih krajeva Crne Gore. Nakon dva dana rasprave i analize dva referata (organizacioni i politički), Skupština je izabrala Predsjedništvo, kao i nekoliko komisija koji su bili prvi zvanični organi izvršne vlasti na oslobođenim teritorijama. Izabrano je i 11 delegata i njihovih zamjenika, za sjednicu AVNOJ-a koja se pripremala u Jajcu. Skupština

---

¹⁴ Zoran Lakić, “Prvo zasjedanje ZAVNO-a Crne Gore i Boke”, *Istorijski zapisi*, Titograd, 1963, br. 4, str. 514.

¹⁵ Zoran Lakić, “Prvo zasjedanje ZAVNO-a Crne Gore i Boke”, *Istorijski zapisi*, Titograd, 1963, br. 4, str. 515, 516.

je usvojila i dva dokumenta: *Rezolucija o osnivanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke*; *Proglas delegata Prvog zasjedanja ZAVNO narodu Crne Gore i Boke*; koji bez sumnje predstavljaju političku platformu djelovanja NOP-a, ali i novih vlasti koje su se legitimisale kroz održavanje Skupštine.¹⁶ U *Rezoluciji* je precizno definisana politička platforma djelovanja NOP-a u Crnoj Gori, i istaknuto da ZAVNO predstavlja “*najviše političko tijelo i predstavništvo crnogorskog naroda i naroda Boke*”. U uvodnom djelu *Rezolucije* pravi se jasna distinkcija u odnosu na prethodno državno nasljeđe, i navodi da je “*Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije jedini pravi politički predstavnik svih naroda Jugoslavije, jedino istinski narodno političko vodstvo Jugoslavije u svim pitanjima međunarodnog i unutrašnjeg života*”. Naglašeno je da izbjeglička Vlada zbog “*izvršenih zločina i svog ministra zločinca-Mihailovića*”, nema nikakvo pravo da zastupa ili predstavlja crnogorski narod i narod Boke. Insistira se na multinacionalnom i multikonfesionalnom karakteru nove vlasti objašnjavajući da su oko ZAVNO-a “*okupljeni predstavnici naroda iz svih krajeva bez obzira na vjeru, političku pripadnost i socijalni položaj*”. Kao najvažniji cilj ZAVNO-a istaknuto je “*konačno oslobođenje i stvaranje svih uslova za punu slobodu našega naroda u zajednici sa svim ostalim narodima Jugoslavije*”.¹⁷ Na sjednici ZAVNO Crne Gore i Boke osnaženi su postojeći i utemeljeni novi organi izvršne vlasti u Crnoj Gori. Formiran je Izvršni odbor ZAVNO – reprezentativni organ izvršne vlasti, koji je predstavljao jednu vrstu ratne Vlade Crne Gore. Za predjednika Izvršnog odbora imenovan je Niko Miljančić, a njegovi potpredsjednici su bili: Božo Ljumović, Jovan Četković i Petar Tomanović. Vlada je imala sedam resora: upravni, privredno-finansijski, prosvjetni, propagandni, socijalni, zdravstveni i vjerski.¹⁸

---

¹⁶ Adnan Prekić, “Tradicija NOB-a u crnogorskom društvu 1945-1955”, *Matica*, Podgorica, 2015, br. 64, str. 281.

¹⁷ *Rezolucija osnivačke Skupštine Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke*; Izvor: Zoran Lakić, *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke - zbirka dokumenata*, Titograd, 1963.

¹⁸ Obren Blagojević, “Neki momenti iz rada Izvršnog odbora ZAVNO Crne Gore i Boke”, *Istorijski zapisi*, Titograd, br.3/4, 1971, str. 557.

Osim ideje za organizaciju ZAVNO Crne Gore i Boke, Josip Broz Tito u pismu koje je sredinom septembra 1943. godine uputio Ivanu Milutinoviću tražio je organizovanje slične narodne Skupštine i za prostor Sandžaka. U komunikaciji Ivana Milutinovića, kao koordinatora AVNOJ-a za ovaj prostor nema nikakve informacije o organizaciji posebnog predstavničkog tijela za prostor *Sandžaka*. U tom kontekstu, veoma je važno istaći da je prostor Sandžaka u drugoj polovini 1943. godine bio potpuno oslobođen jer su partizanske snage nakon kapitulacije Italije uspjele da stvore veliku slobodnu teritoriju i oslobode gradove Pljevlja, Bijelo Polje, Prijepolje, Priboj, Nova Varoš, Tutin, Sjenica i Novi Pazar. Iako u odlukama AVNOJ-a nije bilo planirano osnivanje posebnog ZAVNO za Sandžak, možemo pretpostaviti da je jedan od osnovnih razloga za formiranje ovog predstavničkog tijela bio pokušaj smanjivanja etničke distance između lokalnog pravoslavnog i muslimanskog stanovništva i vraćanja povjerenja u ovoj zajednici koja je bila opterećena naslijeđem ratnih zločina iz prethodnog perioda. Na to ukazuje i održavanje prve sjednice Inicijativnog odbora u Prijepolju 10. novembra 1943. godine u kojoj se navodi da se “*narodu Sandžaka prvi put pruža mogućnost da jedinstven kao cjelina sa svojim zemaljskim vijećem stane uz bok ostalih naroda Jugoslavije*”. Tvrde da je formiranje ZAVNO Sandžaka istorijska odluka koja je “*posljedica pravilnog stava rukovodilaca narodnooslobodilačke borbe prema uređenju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji i čvrste riješenosti da više nikad ni jedan narod i nijedna pokrajina i oblast u našoj otadžbini ne bude predmet ugnjetavanja i eksploatacije*”.¹⁹ Skupština ZAVNO Sandžaka uz prisustvo 62 delegata iz svih srezova Sandžaka, održana je u Pljevljima 20. novembra 1943. godine, i na njoj je izabrano osam delegata i osam zamjenika (iz svakog sreza po jedan delegat) za Drugo zasjedanje AVNOJ-a, kao i dvije rezolucije i jedan proglas u kome su definisani politički stavovi ovog predstavničkog tijela. U Rezolucij ZAVNO Sandžaka fokus je na jedinstvu pravoslavnog i muslimanskog

---

¹⁹ Azem Kožar, “ZAVNOS I ZAVNOBIH u komunističkoj koncepcij stvaranja federativne Jugoslavije”, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije -75. godišnjica prvog zasjedanja ZAVNOBIH-a: Povijesna utemeljenost obnovljene državnosti Bosne i Hercegovine, Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, 2019, str. 160; <http://dx.doi.org/10.5644/pi2019.179.07>

stanovništva u oslobodilačkoj borbi. Po njihovim ocjenama, najvažniji zadatak je trebalo biti objedinjavanje “svih rodoljubivih antifašističkih snaga Sandžaka Srba i muslimana, bez razlike na političku i društvenu pripadnost, u cilju protjerivanja okupatora i uništenja domaćih izdajnika, stvarajući zajedno sa svim narodima Jugoslavije temelje slobodne narodne federativne demokratske Jugoslavije”.²⁰

Tranzicija vlasti i ustavnost

Programski dokumenti i rezolucije²¹ usvojeni na osnivačkoj skupštini ZAVNO Crne Gore i Boke predstavljaju temeljne dokumente oslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori. Tim odlukama napravljen je prvi korak u legitimizaciji nove, “*narodne*” vlasti stvorene tokom NOB-a, kao i koncepta federativnog uređenja nove države u kojoj će Crna Gora biti ravnopravan član. One su posebno značajne u kontekstu reafirmacije crnogorske državnosti, koja se jasno prepoznaje u odlukama ovih predstavničkih organa. Tako se u ovim dokumentima jasno i precizno koristi odrednica „*crnogorski narod*“, čime se pravi jasan otklon od prethodnog koncepta tri naroda koji žive na prostoru Jugoslavije. Takođe je navedeno „*nacionalna sloboda i ravnopravnost stubovi narodne zajednice*“, a potencira se i princip samoopredjeljenja kroz tezu o “*pravu svih slobodoljubivih naroda da odluče o svojoj sudbini*”.²² Za godinu funkcionisanja ZAVNO Crne Gore i Sandžaka, usvojeno je preko 400 različitih različitih odluka i uputstava kojima se regulisao život na oslobođenoj teritoriji.²³ Odlukama AVNOJ-a od 29. novembra 1943. godine, utvrđen je novi, federativni koncept Jugoslavije, a Crnoj Gori

---

²⁰ Rezolucija o organizaciji Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnogoslobođenja Sandžaka; Izvor: Leon Geršković, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Prosvjeta, Beograd, 1948, str. 179-180.

²¹ *Rezolucija o osnivanju ZAVNO Crne Gore i Boke; Rezolucija o organizaciji ZAVNO Crne Gore i Boke; Proglas narodu Crne Gore i Boke.*

²² Mladen Vukčević, “Odluke AVNOJ-a i vertikala crnogorske državnosti”, *Matica*, br. 56/57, Podgorica, 2014, str. 17.

²³ Zoran Lakić, “ZAVNO Crne Gore i Boke – novi kvalitet u u razvitku narodne vlasti 1943. godine”, *Istorijski zapisi*, Titograd, br. ¾, 1983, str. 47.

na osnovu prava na samoopredjeljenje potvrđena državnost ukinuta odlukama Podgoričke skupštine iz 1918. godine. Na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, kroz odluku o federalnom uređenju nove države i Crne Gore kao posebne federalne jedinice, utvrđeni su i državna teritorija i granice Crne Gore.²⁴ Te odluke prihvatili su vjećnici Zemaljskog antifašističkog vijeća Crne Gore i Boke na drugom zasjedanju 16. februara 1944. godine.²⁵

Naredni korak u procesu tranzicije vlasti, simbolično je izvršeno 13. jula 1944. godine na Trećem zasjedanju ZAVNO Crne Gore i Boke, kada je ovaj organ iz predstavničkog i političkog organa NOB-a transformisan u vrhovni organ državne vlasti i suvereniteta – Crnogorsku antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja - CASNO. Ovim odlukama željelo se obezbijediti kontinuitet vlasti sa organima formiranim tokom rata, čime je potvrđen revolucionarni pristup smjene vlasti uz istovremeno anticipiranje svih tekovina narodnooslobodilačke borbe. Proces započet u julu 1944. godine nastavljen je u aprilu naredne godine usvajanjem zakona kojim je Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja preimenovana u Crnogorsku narodnu skupštinu, a u okviru tog procesa, poslanici iz Pljevaljskog i Bjelopoljskog sreza koji su prethodno bili članovi ZAVNO Sandžaka, postali su poslanici novoformirane Crnogorske narodne skupštine.²⁶ Na sjednici Crnogorske

---

²⁴ I pored načelnog dogovora o federalnom uređenju, početkom 1945. godine otvorilo se pitanje granica federativnih republika. Status Kosova i Metohije i Sandžaka bilo je pitanje koje je direktno uticalo na nove federativne granice Crne Gore. Ovlašteni predstavnici Crne Gore u radnim tijelima AVNOJ-a otvorili su pitanje priključenja Kosova i Metohije i Sandžaka Crnoj Gori pravdajući to potrebom da „ekonomski najslabiju federalnu jedinicu treba ojačati proširenjem“. Konačna odluka donijeta je na XI sjednici Predsjedništva CASNO 5. marta 1945. godine, kojoj su prethodile konsultacije Blaža Jovanovića u Beogradu. Jovanović je članovima crnogorskog predsjedništva prenio da se Sandžak dijeli između Srbije i Crne Gore po granicama iz 1913. godine, dok se Kosovo i Metohija zadržavaju kao jedinstvena administrativna cjelina. Nakon toga, te odluke je potvrdio ZAVNO Sandžaka koji je 29. marta 1945. godine odlučilo da se jedan dio priključi Crnoj Gori, a drugi Srbiji.

²⁵ Zoran Lakić, *Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945*, Cetinje, 1981, str. 385.

²⁶ „Zakon o pretvaranju Crnogorske antifašističke skupštine narodnog oslobođenja u Crnogorsku narodnu skupštinu i narodno-oslobodilačkih odnora u narodne odbore“, *Pobjeda*, br. 23, 22 april 1945, str. 3.

narodne Skupštine od 15. do 17. aprila 1945. godine, formirana je i narodna Vlada Crne Gore. Zamišljena kao Vlada kontinuiteta, oslonjena na tekovine narodnooslobodilačke borbe ona je trebala da bude „*izraz narodne volje i osnova nove narodne vlasti*“ i da zajedno sa narodnim odborima povede društvo u prosperitetnu budućnost, raskidajući sve veze sa prošlosti jer se „*ne razmišlja o povratku na staro i preživjelo*“.²⁷

Posljednja faza tranzicije vlasti započeta je organizovanjem prvih poslijeratnih izbora za Crnogorsku narodnu Skupštinu, koji su održani nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu Jugoslavije. Izbori su održani 3. novembra 1946. godine, a od upisanih 188 477 glasača na birališta je izašlo njih 181 654 ili 96,38%.²⁸ Visoka izlasnost potvrdila je revolucionarne promjene i omogućila komunistima jednu vrstu legalizovanja vlasti koju su preuzeli za vrijeme rata. Prva sjednica Ustavotvorne Skupštine održana je 20. novembra 1946. godine na Cetinju a već sredinom decembra Vlada je poslanicima dostavila nacrt Ustava Narodne Republike Crne Gore. U uvodnom dijelu Ustava Crna Gora je definisana kao narodna država republikanskog karaktera, koja se na osnovu prava na samoopredjeljenje, uključujući i otcepljenje, sa ostalim republikama odlučila da na ravnopravnoj osnovi konstituiše FNRJ. Suverenost je pripadala republičkim organima koji su birani od naroda na neposrednim izborima. Narodna skupština predstavljala je narodni suverenitet i ona je bila vrhovni organ državne vlasti za četiri godine, koliko je i trajao njen mandat. Operativno tijelo parlamenta bio je takozvani *Prezidijum* koji su pored predsjednika, dva potpredsjednika i sekretara činili još deset članova Skupštine. Ovo radno tijelo je sazivalo sjednice Skupštine, raspisivalo izbore, tumačilo donešene zakone, i na predlog predsjednika Vlade biralo i smjenjivalo ministre iz njegovog kabineta. Vlada je Ustavom definisana kao najviši izvršni i upravni organ državne vlasti koju je imenovala i razrješavala Skupština. Izvršna vlast funkcionisala je na dva nivoa kroz takozvana *savezno-republikanska i republikanska ministarstva*. Ova prva u koje su spadali ministarstvo finansija, unutrašnjih poslova, pravosuđa, industrije i rudarstva,

---

²⁷ „Značaj odluka četvrtog zasijedanja”, *Pobjeda*, br. 23, 22 april 1945, str. 1.

²⁸ „Saoštenje izborne komisije Narodne republike Crne Gore“, *Pobjeda*, br. 46, 17 novembar 1946, str. 1.

trgovine i snabdijevanje, poljoprivrede i šumarstva, rada i Ministarstvo građevine, radili su u konsultacijama sa saveznim ministarstvima. Dok su takozvana republikanska, odnosno ministarstva koja su autonomno obavljala svoje nadležnosti na prostoru Crne Gore, bila ministarstva prosvjete, zdravlja, socijalnog staranja i komunalnih poslova. Narodni odbori bili su kao i u saveznom Ustavu predstavnici državne vlasti na određenom prostoru. Birani su tajnim glasanjem u seoskim i manjim područjima na mandat od dvije godine, oni u gradu sa mandatom od tri godine. Sva sredstva za proizvodnju i spoljna trgovina bili su pod kontrolom države ali je garantovano i pravo na privatno preduzetništvo. Ustavom je garantovana jednakost pred zakonom kao i kažnjivost svake vjerske, rasne i nacionalne „mržnje i razdora“. Propisana je i jednakost žena, sloboda javnog govora, štampe i slobodnog okupljanja a glavni grad postao je Titograd.²⁹

Zaključak

Od početka oslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori, Komunistička partija je imala jasan cilj: da uporedo sa oslobodilačkom borbom sprovodi proces revolucionarne smjene vlasti. Već u prvim danima 13-to julskog ustanka, precizno su definisana pravila i uputstva o organizovanju revolucionarne vlasti na oslobođenim teritorijama. Koncept izvršne vlasti na oslobođenim teritorijama definisao je predstavnik vrhovne komande za Crnu Goru – Milovan Đilas, koji je narodnim odborima na oslobođenim teritorijama poslao jasna uputstva. Osim praktičnih zadataka i načina organizovanja izvršne vlasti, ova uputstva bila su usklađena i sa političkim i ideološkim okvirom Komunističke partije. Bilo je jasno da Komunistička partija, kao organizator i predvodnik oslobodilačkog pokreta, ima namjeru da paralelno sa oslobodilačkom borbom, vodi borbu za promjenu starog političkog sistema. Prvobitna uputstva Đilasa, upotpunjena su početkom avgusta 1941. godine kada Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru kroz posebnu rezoluciju definiše političku platformu oslobodilačkog pokreta, naglašavajući

---

²⁹ Nacrt Ustava Narodne republike Crne Gore, *Pobjeda*, br. 50, 15 decembar 1946, str. 6, 7.

ideju o obnavljanju državnosti Crne Gore i revolucionarnoj promjeni vlasti. Prva faza formiranja predstavničkih organa NOP-a za Crnu Goru zaokružena je održavanjem Skupštine crnogorskih i bokeljskih rodoljuba, u Manastiru Ostrog 8. i 9. februara 1942. godine. Delegati su donijeli odluku o formiranju Pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora za Crnu Goru i Boku, koji je objedinjavalo aktivnost svih lokalnih odbora narodne vlasti. Ovim odlukama formirani su i prvi organi izvršne vlasti: Plenum i Izvršni odbor, zamišljen kao prva ratna Vlada Crne Gore.

Zaokruživanje predstavničkih organa revolucionarne vlasti i dalje utemeljenje organa izvršne vlasti, nastavljeno je nakon Prvog zasjedanja AVNOJ-a, i odluke o formiranju posebnih predstavničkih tijela (Zemaljska vijeća) oslobodilačkog pokreta. Ovaj proces u Crnoj Gori započet je nakon sugestije Josipa Broza Tita, koji je sredinom septembra od crnogorskog partijskog i vojnog rukovodstva tražio formiranje predstavničkih organa za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Na sjednici ZAVNO Crne Gore i Boke osnaženi su postojeći i utemeljeni novi organi izvršne vlasti u Crnoj Gori. Formiran Izvršni odbor ZAVNO, koji je sa svojih sedam resora i formano legitimisan kao centralni organ izvršne vlasti na oslobođenoj teritoriji.

Simbolično, na dan ustanka, 13. jula 1944. godine u Kolašinu je počela posljednja faza tranzicije vlasti u Crnoj Gori. Na trećoj sjednici ZAVNO Crne Gore i Boke prihvaćene su sve odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Predstavničko tijelo oslobodilačkog pokreta (ZAVNO Crne Gore i Boke) transformisana je u vrhovni organ državne vlasti i suvereniteta – Crnogorsku antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja - CASNO. U aprilu 1945. godine CASNO je preimenovan u Crnogorsku narodnu skupštinu, a odbornicima ovog tijela priključeni su i predstavnici iz Pljevaljskog i Bjelopoljskog sreza koji su prethodno bili članovi ZAVNO Sandžaka. Crnogorska narodna skupština je 17. aprila 1945. godine izabrala novu Vladu Crne Gore, a posljednji čin tranzicije vlasti okončan je izborima za Ustavotvornu skupštinu u novembru 1946. godine, nakon čega je krajem te godine usvojen i prvi Ustav Narodne Republike Crne Gore.

Bibliografija:

Državni arhiv Crne Gore, Arhivsko odeljenje Podgorica, fond: NOB IV 2a - 46/41.

Andrijašević Živko M., Rastoder Šerbo, *Istorija Crne Gore*, Podgorica, 2006.

Blagojević Obren, "Neki momenti iz rada Izvršnog odbora ZAVNO Crne Gore i Boke", *Istorijski zapisi*, Titograd, br.3-4, 1971.

Geršković Leon, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Prosvjeta, Beograd, 1948

Godi Federiko, *Crnogorski front – italijanska vojna okupacija 1941-1943*, Podgorica, 2017

Jovanovic Batric, *Crna Gora u NOR-u i socijalističkoj revoluciji*, I, Beograd, 1960.

Kožar Azem, "ZAVNOS I ZAVNOBIH u komunističkoj koncepcij stvaranja federativne Jugoslavije", *Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije -75. godišnjica prvog zasjedanja ZAVOBIH-a: Povjesna utemeljenost obnovljene državnosti BiH*, Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, 2019.

Lakić Zoran, *Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945*, Cetinje, 1981.

Lakić Zoran, *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke - zbirka dokumenata*, Titograd, 1963.

Lakić Zoran, "Prvo zasjedanje ZAVNO-a Crne Gore i Boke", *Istorijski zapisi*, Titograd, br. 4, 1963.

Lakić Zoran, "ZAVNO Crne Gore i Boke – novi kvalitet u u razvitku narodne vlasti 1943. godine", *Istorijski zapisi*, Titograd, br. 3-4, 1983.

Pajović Radoje, "Opštenarodni ustanak koji je zadivio Evropu", *Matica*, Podgorica, 74/2018.

Prekić Adnan, *Crvena ideja Crne Gore*, Podgorica, Matica Crnogorska, 2020.

Prekić Adnan, "Tradicija NOB-a u crnogorskom društvu 1945-1955", *Matica*, Podgorica, br. 64, 2015.

Prekić Adnan, "The Montenegrin rebellion against the Italian occupation in 1941.", *Revista de Istorie Militară*, nr. 5-6, 2023.

Tomasevich Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, Stanford University Press.

Vukčević Mladen, "Odluke AVNOJ-a i vertikala crnogorske državnosti", *Matica*, Podgorica, br. 56/57, 2014.

Dnevni list - *Pobjeda*, br. 23, 22 april 1945.

Dnevni list - *Pobjeda*, br. 46, 17 novembar 1946.

Dnevni list - *Pobjeda*, br. 50, 15 decembar 1946

Summary

AVNOJ 1943 AND THE CREATION OF THE NEW YUGOSLAVIA - THE MONTENEGRIN PERSPECTIVE

From the beginning of the liberation movement in Montenegro, the Communist Party had a clear goal: to carry out the process of revolutionary change of power in parallel with the liberation struggle. Already in the first days of the 13th July uprising, the rules and instructions on how to organise the revolutionary government in the liberated territories were precisely defined. The concept of executive power in the liberated territories was defined by the representative of the supreme command for Montenegro - Milovan Đilas, who sent out clear instructions to the people's committees in the liberated territories. In addition to the practical tasks and ways of organizing the executive power, these instructions were aligned with the political and ideological framework of the Communist Party. It was clear that the Communist Party, as the organizer and leader of the liberation movement, intended to lead the struggle for the change of the old political system along with the liberation struggle. The initial instructions given by Đilas

were completed at the beginning of August 1941, when the Provincial Committee of the CPY for Montenegro passed a special resolution defining the liberation movement's political platform, with the emphasizing on the idea of restoring the statehood of Montenegro and a revolutionary change of government. The first phase of the formation of the representative bodies of the PLM for Montenegro was completed by session of the Assembly of Montenegrin and Boka patriots in the Ostrog Monastery on 8 and February 1942. The delegates made a decision to form the Provincial People's Liberation Committee for Montenegro and Boka, which united the activities of all local committees of the people's government. With these decisions, the first organs of the executive power were formed: the Plenum and the Executive Committee, as the first wartime Government of Montenegro.

The complete establishment of the representative bodies of the revolutionary government and the further establishment of the bodies of the executive power continued after the First Session of the AVNOJ, and the decision on the formation of special representative bodies (National Councils) of the liberation movement. In Montenegro, this process started after the suggestion made by Josip Broz Tito, who in mid-September asked the Montenegrin party and military leadership to form representative bodies for Montenegro, Boka and Sanjak. The existing and new bodies of the executive power in Montenegro were strengthened at the session of ZAVNO Montenegro and Boka. The ZAVNO Executive Committee was formed; with its seven components was formally legitimized as the central body of executive power in the liberated territory.

Symbolically, on the day of the uprising, 13 July 1944, the last phase of the transition of power in Montenegro began in Kolašin. At the third session of Montenegro and Boka ZAVNO, all decisions of the second session of AVNOJ were accepted. The representative body of the liberation movement (The Montenegro and Boka ZAVNO) was transformed into the supreme body of state power and sovereignty - the Montenegrin Anti-Fascist Assembly of People's Liberation - CASNO. In April 1945, CASNO was renamed into the Montenegrin National Assembly, and representatives from Pljevlja and Bjelopolje regions,

previously members of Sanjak ZAVNO, joined the councillors of this body. On 17 April 1945, the Montenegrin National Assembly elected a new Government of Montenegro, and the last act of the transition of power ended with the elections for the Constituent Assembly in November 1946, which was followed by the first Constitution of the People's Republic of Montenegro, adopted at the end of that year.